

*Левченко Т. М.,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

УКРАЇНСЬКІ МОВОЗНАВЦІ ПРО СУРЖИК У МОВІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. Мета статті – визначити функції, з'ясувати особливості функціонування суржику у засобах масової комунікації та дати оцінку провідних лінгвістів явищам, пов'язаним із суржикізацією сучасних українських засобів масової комунікації.

У статті проаналізовано особливості появи, розвитку і функціонування суржику в засобах масової комунікації. Зазначено, що саме мова преси й усне розмовне мовлення сьогодні є поки що єдиним документальним джерелом, котре може дати матеріал для наукових узагальнень про суржик. Насамперед досліджено питання про те, які категорії та засоби мови були активізовані, приведені в рух, мобілізовані для виконання функцій мови як найважливішого засобу спілкування людей. Наголошено на тому, що суржик становить загрозу для нормального існування та розвитку української літературної мови, котра й досі перебуває під тиском російської мови. Незважаючи на критику лінгвістів, позанормативні лексичні одиниці активно входять до мови української преси початку ХХІ ст. Суржикізм використовують задля досягнення різних цілей: донести до читача пряму мову респондента, не змінюючи її, навіть якщо є помилки, і показуючи, що інформація є достовірною; показати низький культурно-освітній рівень т. зв. «героя»; висміяти чи засудити відомих політичних і громадських діячів, а також висловити критичне ставлення до конкретних подій чи явищ.

Таким чином, суржик є одним із засобів негативної оцінки, умисно вжитий для характеристики осіб, їхньої поведінки, а також як засіб висміювання учасників комунікативного процесу. Розкутість у використанні мовних засобів сприяє не тільки емоційності й експресивності журналістського матеріалу, але й позначається на якості журналістського тексту – друкованого, аудіюваного чи візуалізованого.

Вживання суржикових слів також засвідчує, що змінилося соціальне сприйняття самого суржику, відбулася нейтралізація соціально-обмежувальних конотацій, сталося і зниження еталону доречного і влучного мовлення. Питання про функціонування суржикізмів у мові засобів масової комунікації залишається відкритим і потребує подальшого опрацювання.

Ключові слова: суржикізм, сучасна преса, негативна оцінка, емоційність, експресивність.

Постановка проблеми. Надзвичайна популярність сучасних мас-медіа змінила акценти й у сферах впливу на розвиток української мови, особливо в її літературній формі. Активність засобів масової комунікації, їх орієнтованість на живе невимусшене спілкування не тільки вплинули на норми літературної мови, їх лібералізацію, але й на відповідне ставлення мовців

до мови, створила сумніви в непорушності й обов'язковості літературних норм. Одні дослідники мови засобів масової комунікації стверджують закономірність концепції медіатизації життєвого простору суспільства, інші не погоджуються з категоричним твердженням про однозначну згубність медіатизації, а тільки наголошують, що розроблення такої концепції нарешті змусить дослідників по-новому подивитися на роль засобів масової комунікації в сучасному світі та звернути увагу на надзвичайну здатність публіцистики впливати на носіїв мови [3, с. 59]. У публіцистиці як засіб експресії, емоційності автори використовують і «нормовані (стандартні), і низку ненормованих (нестандартних) одиниць «експресивного фонду» мови» [3, с. 60]. До позанормованих елементів належать різні пласти лексики: розмовні нелітературні одиниці, жаргонізми, оказіоналізми, діалектизми та ін.

На початку ХХІ ст. активізувалося вживання в мові українських засобів масової комунікації суржику – мови, в якій штучно об'єднані без дотримання літературних норм елементи різних мов, зокрема української та російської. Суржик як мовне явище більш характерне і традиційне для художніх текстів, зокрема творів минулого століття, коли автори подавали «мовний портрет з <...> гумористичним обіграванням величезної маси українського населення – переважно вихідців із села та невеличких містечок, які, відірвавшись від рідної мовної основи, але не розчинившись у стихії іншої мови, опинилися десь на півдорозі між ними» [9, с. 30]. У публіцистиці ж суржик значно активізувався, з одного боку, у зв'язку зі зняттям відповідних редакторських обмежень, а з іншого – він використовується зумисне як гумористичний засіб «напівмовності» героїв журналістських публікацій, для передавання ступеня мовної культури відомих осіб тощо. Власне українсько-російський суржик, найширше представлений у мові вітчизняних мас-медіа, дослідники поділяють на два структурно-функціональні різновиди: соціодіалект і сукупність ідіолектів [9, с. 32].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, котрі приділяють увагу вживанню суржикізмів у мові українських засобів масової комунікації, – Н.Я. Дзюбишина-Мельник [1], Ю.В. Калужинська [2], М.І. Навальна [5], Т.С. Панченко [6], О.О. Тараненко [9], В.М. Труб [11].

Українсько-російський суржик перебуває не тільки у фокусі мовного смаку і загостреної мовленнєвої уваги сучасника, але й у позиції пізнання через його належність до іншої мови, зокрема російської, та інших специфічних стилів, характерних незвичністю звучання і семантики, через його високу частотність і семантичне коректування відповідно до модної комунікації. У мові засобів масової інформації початку ХХІ ст. суржик

найчастіше слугує для передавання мовної неграмотності, відсутності культури мови героїв публікацій, а також для привертання уваги читачів до особи, події, явища, про які йдеться в тексті. Українсько-російський суржик – це переважно відповідники до загальновідомих і широкоживаних нормативних слів. Їх подають здебільшого в цитатах героїв публікацій.

Мета статті – визначити функції, з'ясувати особливості функціонування суржику у засобах масової комунікації та дати оцінку провідних дослідників явищу суржикізації.

Виклад основного матеріалу. За визначенням В.М. Труба, суржик – це різновид просторіччя. На його думку, він є мовленнєвим (або текстовим) виявом низького культурно-освітнього рівня носіїв мови X як першої у ситуації нерівноправної (диглосної) двомовності, коли домінуюча (панівна) мова Y пригнічує та всіляко обмежує субстрат мови X [11, с. 47–48]. Суржиком називають ненормативне українське мовлення, що містить значну кількість запозичень із російської мови, оформлених за нормами української мови. Його походження дослідники пов'язують із недостатнім умінням білінгвів користуватися двома мовами, які паралельно функціонують у певному соціумі. Вживання українсько-російського «суржику» і літературної форми української мови характеризує явище диглосії, а використання російської та української мов залежно від ситуації спілкування свідчить про наявність білінгвізму [3, с. 58].

На думку О.О. Тараненка, українсько-російський суржик як соціолект реалізований у двох функціональних формах вияву, з двома різними мотиваційними основами: як ідіом спонтанного користування, втілений у мовленні осіб із недостатнім культурно-освітнім рівнем, та ідіом більш усвідомлюваного користування, що виявлений у мовленні осіб, котрі володіють як українською (принаймні пасивно), так і російською літературними мовами [9, с. 16]. Суржик становить загрозу для нормального існування та розвитку української літературної мови, яка й досі перебуває під тиском російської [1, с. 16].

Отож, суржик – це різновид української загальнонародної мови, що виник унаслідок уживання мовцями слів української та російської мов; він створений поза будь-якими нормами та становить загрозу для національної мови. Нині мовознавці констатують той факт, що функціонування суржику в мові періодики – постійне явище, яке не так легко викоринити.

Дослідниця мови засобів масової інформації М.І. Навальна зазначає: «Якщо мовна лексична норма – це ідеал, який насаджують, то суржик – це те, що сприймають граючись, жваво й багатогранно. Він не потребує від автора особливої вправності, але в мові сучасних засобів масової інформації суржик нерідко подають у дуже утрированій формі, часом відсутній у його реальному функціонуванні. Іноді автори зумисне в реченні використовують по кілька слів-суржиків, що навіть спотворює текст і ускладнює його сприйняття» [5, с. 156].

Авторка стверджує: якщо позанормативні мовні елементи *дєвкі, юбчюнка, пластінка, фігурніє, модніє* часто використовують у розмовному мовленні, що й спричинило їхнє входження до газетного тексту, то слово-суржик *вечерьюнка* навряд чи використовують носії мови. Схоже, це авторський суржиковий оказіоналізм [5, с. 158].

В українському мовознавстві деякі дослідники гостро засуджують вживання суржикового позанормативного явища. Зокрема, О.О. Тараненко зазначає, що «естетизований» таким чином і піднесений фактично до рангу універсального засо-

бу українського гумору «суржик» як мовна основа подібного комізму неминуче сприймається як глузування з самої мови, а сам гумор перетворився вже на зубоскальство [9, с. 30]. Л.О. Ставицька наголошує, що «зросійщеного мешканця України суржик на тлі літературної російської мови ще більше зміцнює у ставленні до української як феномену другого-сортного» [8, с. 20].

Одна із сучасних проблем – суржик – має цілу низку об'єктивних передумов, зокрема історичного характеру, пов'язаного з російським фактором. Багатовікове насаджування російської мови не могло не позначитися на чистоті мови української. Тому проблема суржику має здебільшого російське походження [2, с. 89].

Суржик негативно впливає на нормальне функціонування української літературної мови, що перебуває під тиском російської. «Піджинізація мови – типовий наслідок співіснування мов, одна з яких зазнає тривалого і спланованого тиску як упосліджена мова колонізованого народу. Український піджин – суржик, – маючи свою специфіку, став об'єктом лінгвістичних досліджень вже на етапі тотального поширення, загрозливого для життя національної мови» [1, с. 16].

Деякі одиниці суржику вже є загальноприйнятними не тільки в усному мовленні, а й повторюваними в українських друкованих засобах масової інформації, зокрема такі, як *дєвочки, дєвуля, катлети, молодьож, собраніє, хараішо* та ін. Автори публікацій свідомо використовують суржик у своїх дописах. Більше того, вони активно послугуються суржикізмами, які виділяють лапками, таким чином наголошуючи, що літературні норми порушено зумисне. Саме ті негативні процеси, що відбуваються у суспільстві, диктують журналістам, якими стилістичними прийомами користуватися, щоб донести до читача відповідну думку про певні події, явища чи факти напр.: *дружбанчик* (рос.) – *дружбанчік* (сурж.) – *товаришок* (укр.), пор.: *Таня була найкраща подруга мого сина Романа, разом ходили в дитячий садок, навчалися в одному класі. Називали одне одного «дружбанчіками». Він любив її за вміння почувати й підтримати, – говорить Наталія Однороженко. – Таня була дівчиною з чистою і світлою душею. Завжди усміхнена і привітна. Мала багато друзів. Любила червоні троянди. Вміла робити гарні зачіски, смачно готувала* («Газета по-українськи», 02 липня 2019 р.).

В умовах масової українсько-російської двомовності лексика є тим рівнем, на якому найвиразніше виявляється т. зв. негативна інтерференція, тобто суміш елементів лексичних систем української та російської мов. Унаслідок масового, безсистемного проникнення російськомовних елементів у структуру української мови за умов тривалого нерівноправного їх контактування виникло явище українсько-російського мовного суржику, яке широко стилізується в сучасній українській публіцистиці, напр.: *брачньє* (рос.) – *брачні* (сурж.) – *шлюбні* (укр.), *мошенник* (рос.) – *мошеннік* (сурж.) – *шахрай* (укр.), пор.: *Як працюють «брачні» агентства в Україні? Як серед них вирізнити «мошенніков»? Такі питання постають часто перед тими, хто шукає свою долю через такі агентства* («День», 12 березня 2017 р.).

Незважаючи на критику лінгвістів, позанормативні лексичні одиниці активно входять до мови української преси початку ХХІ ст. Суржиком у мові української періодики широко послугуються тоді, коли йдеться про розподіл землі, майна, гро-

шей, матеріальних цінностей, аби наголосити на міщанських, загарбницьких, злодійських рисах тих, хто претендує на щось. Напр.: *понятіє, телевізор, дерібанити, дадім, компроментіруєш, поділім, украдьом, проізрастали* [5, с. 125].

На думку Ю.В. Калужинської, найактивнішого вияву в друкованих засобах масової інформації набуває лексема *папередніки*, яку асоціюють із колишнім прем'єр-міністром Миколою Азаровим. Політичні тексти, в яких використовується ця лексема, набувають ще більшого експресивно-негативного характеру, оскільки характеризує попередніх владних діячів, які залишили після себе лише розруху, пор.: *...як ми спромоглися докотитися до таких «європейських стандартів» і кому, окрім «папередніків», маємо за те дякувати* («Україна молода», 03 листопада 2015 р.); *Якщо вони не хочуть позбутися крісел у такий спосіб, як це зробили їхні «папередніки», саме час припинити узурпацію повноважень і перерозподіл фінансових та ресурсних потоків, про який нещодавно казав Сергій Леценко* («Україна молода», 11 грудня 2015 р.); *Так відбувається і з найближчими «папередніками» свіжопризначеного Синютки* («Вільна Україна», 30 січня 2015 р.); *Те, що вдалося зробити Арсенію Петровичу, за словами самого Арсенія Петровича, всього за рік, не вдалося жодному голові-«папередніку»* («Сільські вісті», 19 лютого 2016 р.) [4, с. 89].

У текстах на військову тематику, у яких засуджено дії Росії, суржикові одиниці теж активно функціонують. З метою висміювання ополченців у східних регіонах України вжито лексему *апатченци*. У ДНР *«апатченци» перекаваліфікуються на гірників* («Голос України», 17 липня 2015 р.). В іншому реченні вжито словосполучення *русская земля* в українській орфографії, пор.: *Та й Путін добре подумав би, перш ніж назвати Південно-Східну Україну «русской землей»* («День», 20 листопада 2014 р.); *Масовий «падьож» «новоросів» триває невпинно* («Високий Замок», 08 лютого 2017 р.) [4, с. 89].

Про помітне збільшення кількості публікацій із критичними поглядами й думками щодо політики Російської Федерації говорить дослідниця Т.С. Панченко, а посилити негативну оцінку допомагають суржикізми. Автори беруть ці слова в лапки, примушуючи читача звернути на них увагу: *соотєчєственнікі – співвітчизники; оболваненій – обдурений, одурений, підманений, оступаченій; ущемльонній – ущемлений; уражений; зачеплений; ображений; скривджений, покривджений; велікая та недєлімая – велика та неподільна; власті – влада та ін.* [6, с. 269].

Основне призначення суржиків, використаних у прямій мові пересічних громадян, – передати недостатній рівень освіченості. В українській періодиці початку ХХІ ст. найчастіше вживають суржик на сторінках всеукраїнського видання «Газета по-українськи». Але це не означає, що суржик характерний тільки для мови окремих видань. Сьогодні доводиться констатувати, що його використовують у всіх без винятку друкованих мас-медіа, у публікаціях різної тематики та різних жанрових ознак. Як засвідчує практика, ненормовану лексику популяризують через пресу журналісти, коментатори, політики.

Суржикізми використовують із різною метою: донести до читача пряму мову респондента, не змінюючи її, навіть якщо є помилки, і показуючи, що інформація є достовірною; показати низький культурно-освітній рівень т. зв. «героя»; висміяти чи засудити відомих політичних і громадських діячів, а також висловити критичне ставлення до конкретних подій чи явищ.

«Однак українсько-російський «суржик», – як слушно зауважує О.О. Тараненко, – жодним чином не можна перетворювати на універсальний засіб українського гумору. «Суржик» як мовна основа комізму неминуче сприймається як глузування із самої мови, а сам гумор перетворюється вже на зубоскальство. На жаль, розуміння соковитості українського гумору, як такої, що має обов'язково ґрунтуватися на використанні «суржиків» та інших елементів просторіччя, спотворених іншомовних слів, «простонародних» імен, вульгаризмів, є досить поширеним стереотипом...» [9, с. 29].

У журналістських текстах українсько-російський суржик виконує такі функції:

1) номінативну функцію. Серед елементів «суржиків» є слова, що використовуються на позначення тих предметів і явищ, для яких журналіст або не знає відповідників, або свідомо використовує русизми;

2) експресивно-оцінну функцію. Більшість «суржикових» елементів мають чітко виражене емоційно-експресивне забарвлення. Свідоме вживання суржиків у мові публіцистики є стилістичним засобом створення комічного, глузливого, іронічного ефекту;

3) функцію відтворення мовної характеристики. Суржик використовується в газетах і як спосіб передачі чужої мови.

Дослідники мови мас-медіа спостерігають розширення вживання суржикових одиниць у мові української періодици, що надають текстам емоційності, оцінності. Однак зауважують, що, попри бажання журналістів зацікавити більше коло читачів за допомогою подібної лексики, суржикізми вульгаризують українську мову.

Висновки. Отже, як свідчать праці українських лінгвістів, на початку ХХІ ст. в українських засобах масової комунікації активно функціонує українсько-російський суржик, який уживають як засіб експресії, аби надати публіцистичним текстам іронічного забарвлення. Проте не завжди є міра й доречність використання суржиків, адже не останню роль тут відіграють естетичні смаки авторів публікацій.

Суржик є одним із засобів негативної оцінки, умисно вжитий для характеристики осіб, їхньої поведінки, а також як засіб висміювання учасників комунікативного процесу. Розкутість у використанні мовних засобів сприяє не тільки емоційності й експресивності журналістського матеріалу, але й позначається на якості журналістського тексту – друкованого, аудіюваного чи візуалізованого.

Вживання суржикових слів також засвідчує, що змінилося соціальне сприйняття самого суржиків, відбулася нейтралізація соціально-обмежувальних конотацій, сталося і зниження еталону доречного і влучного мовлення. Питання про функціонування суржиків у мові засобів масової комунікації залишається відкритим і потребує подальшого опрацювання.

Література:

1. Дзюбишина-Мельник Н.Я. Суржик і суржикізми: стилістичні ресурси. *Наукові записки* : збірник наукових праць. Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2010. С. 16–20.
2. Калужинська Ю.В. Лексико-словотвірна вербалізація негативної оцінки у мові української газетної періодици початку ХХІ сторіччя : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Переяслав-Хмельницький, 2017. 259 с.
3. Кудрявцева Л.О., Дядечко Л.П., Дорофєєва О.М., Філатенко І.О., Черненко Г.А. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дис-

- курсу: експресія – вплив – маніпуляція. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 58–66.
4. Кузнецова Т. Соціолінгвістична сутність суржику. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вип. 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзензелівського. Ужгород, 2001. С. 277–280.
 5. Навальна М.І. Функціонально-стильова динаміка лексики в українській періодиці початку ХХІ ст. : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. Київ, 2011. 396 с.
 6. Панченко Т.С. Нові явища в семантиці та словотворенні лексики в українській пресі початку ХХІ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Переяслав-Хмельницький, 2017. 269 с.
 7. Сербенська О.А. Мова газети в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства. *Мовознавство*. 1988. № 4. С. 21–26.
 8. Ставицька Л. Кровозмісне дитя двомовності. *Критика*. 2001. Число 10 (48). С. 20.
 9. Тараненко О.О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози. *Мовознавство*. 2008. № 1. С. 14–30.
 10. Третяк Н.В. Жаргонна лексика в друкованих ЗМІ (номінативно-експресивна функція) : монографія / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2012. 183 с.
 11. Труб В.М. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності. *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 46–59.

Levchenko T. Ukrainian linguists about surzhik in the language of mass media

Summary. To define functions, find out peculiarities of functioning of surzhik in mass media and assess the leading linguists' phenomena, related to surzhikization of modern Ukrainian mass media.

The article analyzes peculiarities of the appearance, development and functioning of surzhik in mass media. It

was marked, that the press language and spoken language, nowadays, is the only documentary source, that can provide us with the material for scientific generalizations of surzhik. During the surzhik studying there was examined the question about which categories and language means were activated, brought in motion, mobilized to perform language functions as the most important mean of people communication. It was emphasized, that surzhik poses a threat for normal existing and developing of the Ukrainian literature language, which still is under the Russian language pressure. Despite the linguists critic, non-normative lexical units actively enter the language of Ukrainian press of XXI century. Surzhik is used to reach different goals: to carry to the reader direct speech, without changing it, even with mistakes, showing that the information is correct; to show low cultural and educational level of so-called "hero"; to ridicule or judge famous politicians and public figures and also to express critical attitude to specific events or phenomena.

Therefore, surzhik is one of the means of negative evaluation, used deliberately to characterize persons, their behavior and also as a mean to ridicule participants of communicative process. The freedom in using of language means leads not only to emotionality and expressiveness of journalistic material, but also affects the quality of journalistic text – printed, auditioned or visualized.

The using of surzhik words also shows, that the social perception of surzhik has changed, neutralization of socially restrictive connotations has taken place, the reduce of standard of appropriate and accurate speech has happened. The question about functioning of surzhik in the language of mass media stays opened and requires further processing.

Key words: surzhik, modern press, negative evaluation, emotionality, expressiveness.